

Чайка Н.У. (Мінск)

Тыпалагічны сінтаксіс: тэндэнцыі і кірункі

У сучасным мовазнаўстве тэрмін *тыпалогія* ўжываецца з некалькімі значэннямі. Большасць даследчыкаў (А.Я. Кібрык, Г.П. Мельнікаў, Н.Б. Мячкоўская, А.У. Цымерлінг і інш.) лічыць правамерным карыстацца ім выключна пры вызначэнні спецыфікі мовы ў параўнанні з іншымі мовамі. На іх погляд, тыпалогія – гэта «параўнальнае вывучэнне структурных і функцыянальных уласцівасцей моў незалежна ад характару генетычных адносін паміж імі» [1]. У адпаведнасці з аб'ектам даследавання тыпалогія можа быць функцыянальнай, структурнай, фармальнай, кантэнсіўнай. Н.Б. Мячкоўская вызначае тыпалогію як метада даследавання разнастайных і ўнутрана складаных аб'ектаў шляхам выяўлення іх агульных або падобных рыс і аб'яднання аб'ектаў з улікам меры блізкасці ў некаторыя класы, групы, падгрупы. У адпаведнасці з метадалагічнымі прынцыпамі даследчык прапануе наступныя віды тыпалогіі (сістэматызацыі) моў: генеалагічную, арэальную, а таксама сістэматызацыю па пэўных параметрах, не звязаных з генеалогіяй.

Пры гэтым тыпалогія можа будавацца не толькі на аснове параўнання моўных сістэм (генеалагічная, арэальная і інш.), а і на выяўленні замкнёных моўных падсістэм – фанетычных, лексічных, граматычных (А.Я. Кібрык, Г.П. Мельнікаў, А.У. Цымерлінг), што падразумявае «размяшчэнне моўных з'яў па класах у адпаведнасці з пэўнымі прыкметамі» [2]. За час існавання навукі даследчыкі выпрацавалі багатую тэарэтычную базу, асноўныя метадалагічныя прынцыпы якой можна прадставіць наступным чынам:

- прынцып сістэмнасці тыпалагічнага падабенства (А.Я. Кібрык, Г.П. Мельнікаў, Н.Б. Мячкоўская);
- прынцып тыпалагічнай значнасці прыкмет (параметраў). Толькі «моцныя» прыкметы могуць брацца за аснову тыпалогіі (А.Я. Кібрык, Г.П. Мельнікаў і інш.);
- прынцып іерархіі аб'ектаў (ад універсальных да ўнікальных уласцівасцей), які павінен улічвацца пры сістэматызацыі аб'ектаў – аб'яднанні іх у кантынуум (А.У. Цымерлінг);
- прынцып абумоўленасці тыпалагічна значных прыкмет ступенню распаўсюджанасці (Н.Б. Мячкоўская);
- прынцып сінтагматыка-парадыгматычнага функцыянальнага ўзгаднення (А.Я. Кібрык).

Нягледзячы на тое, што названыя прынцыпы браліся за аснову пры параўнальным даследаванні некалькіх моў, яны прыдатныя і для тыпалагічнага даследавання замкнёных сістэм унутры адной мовы.

Апошнім часам назіраецца выразная тэндэнцыя да выкарыстання тэрміна *тыпалогія* пры вызначэнні «тыпу ў мове», аднак пры гэтым метадалагічныя прынцыпы застаюцца базавымі [3]. У даследаваннях выяўляецца спецыфіка замкнёных сістэм (тыпалагічная рэлевантнасць моўнай празмернасці, тыпалогія сказаў з прэдыкатыўным ядром N1 – N1, тыпалогія дадanych сказаў нетыповай будовы і інш.) адной мовы і ставіцца задача «сінтэзаваць вынікі аб'яднання і супрацьпастаўлення класіфікуемых аб'ектаў» [4]. Падобныя тэарэтычныя метадалагічныя прынцыпы выступаюць базавымі ў шматлікіх даследаваннях (А.М. Азначьева, Т.М. Андрэева, І.І. Дзягавец, Н.У. Кіяева, М. Стаменаў, П. Сіміч).

Дасканалая тэарэтычная база і разнастайныя метадалагічныя прынцыпы і прыёмы тыпалагічнага мовазнаўства спрыяюць падзярэнню даследаванняў, што выяўляюць тыпалогію розных сінтаксічных катэгорый або канструкцый.

З улікам характару тыпалагічнага класа аб'ектаў сучасныя даследаванні па праблемах сінтаксічнай тыпалогіі можна падзяліць на дзве групы. Значная колькасць прац прысвечана выяўленню тыпалагічных прыкмет у сінтаксічных сістэмах некалькіх моў. Крытэрыем вылучэння тыпалагічных прыкмет выступаюць розныя параметры. Кантэнсіўная тыпалогія моў (А.Я. Кібрык, Г.П. Мельнікаў, Н.Б. Мячкоўская, А.А. Халадовіч) заснавана на тыпах адносін паміж суб'ектам і аб'ектам дзеяння. Гэтыя даследаванні дазволілі класіфікаваць мовы ў адпаведнасці з сінтаксічнай арганізацыяй сказа (мовы намінацыйнага, эргатыўнага, актыўнага, класнага, нейтральнага тыпаў).

Тыпалогія парадку слоў у якасці асноўных параметраў прадугледжвае свабоднае або фіксаванае становішча асноўных сінтаксічных катэгорый (А.Я. Кібрык, А.У. Цымерлінг і інш.). У адпаведнасці з ёй мовы падзяляюцца на два тыпы – са свабодным і фіксаваным парадкам слоў.

Тыпалогія лінейнай паслядоўнасці ў сінтагмах (Л. Тэньер, А.У. Цымерлінг) заснавана на супастаўленні і ўзаемаараміяшчэнні членаў сказа пры падпарадкавальнай сувязі. Сінтаксічныя сістэмы класіфікуюцца як цэнтрабежныя і цэнтраімклівыя.

У аснове граматыка-структурнай тыпалогіі (А.Я. Кібрык, І.М. Міраслаўская, А.У. Цымерлінг) пакладзены спосабы і сродкі выражэння граматычных і сінтаксічных катэгорый (асабовасці, зваротнасці і інш.) у мовах з

рознай тыпалогій. Тыпалагічна значныя параметры дазваляюць выявіць сінтаксічныя сістэмы, дзе граматычныя катэгорыі набываюць функцыянальны характар. Пры вызначэнні тыпалогіі канструкцый (у прыватнасці, канструкцый са значэннем супрацьпастаўлення) асноўным параметрам выступаюць граматычныя формы выражэння сінтаксічных катэгорый (Н.В. Верацельнік).

Выклікаюць цікавасць тыпалогіі, што выяўляюць спецыфіку семантычнай арганізацыі сінтаксічных канструкцый у розных мовах. Асноўнымі параметрамі ў такім выпадку выступаюць розныя характарыстыкі аб'екта даследавання. Пры супастаўленні катэгорый прасторавых (статальных) адносін у рускай і скандынаўскіх мовах (Н.У. Шматава) параметрам тыпалогіі з'яўляюцца геаметрычныя і тапанімічныя формы аб'ектаў. Дэнататыўная сітуацыя выступае базавай пры вызначэнні тыпалогіі класаў дзеясловаў з семантыкай кручэння (В.А. Круглякова). Дамінантай прыметай тыпалогіі (прааналізавана 15 моў) з'яўляецца семантычная прыкмета – указанне на наяўнасць восі кручэння. Семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката – асноўны параметр пры выяўленні спецыфікі польскай і беларускай моў (С.А. Важнік).

Літаратура

1. Языкознание : большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е (репр.) изд. «Лингвист. энцикл. слов.» 1990 г. – М. : Большая рос. энцикл., 1998. – 682 с. – С. 512.
2. Мельников, Г.П. Системная типология языков: принципы, методы, модели / Г.П. Мельников. – М. : Наука, 2003. – 395 с.
3. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
4. Маслова, А.Ю. Неполные предложения с эллипсисом сказуемого и односоставные именные предложения как функциональные аналоги императива / А.Ю. Маслова // Проблемы современного синтаксиса: теория и практика : межвуз. сб. науч. тр. / Междунар. акад. наук пед. образования ; редкол. : С.М. Колесникова (отв. ред.) [и др.]. – М., 2002. – С. 80–82.